



Zalka Radovič
Osnovna šola Vič,
Ljubljana

Fonološko zavedanje v procesu začetnega opismenjevanja

Povzetek: Fonološko zavedanje omogoča otroku uspešno opismenjevanje, ker mu njegova razvitost omogoča zavedanje zgradbe jezika s pomočjo zavedanja o najmanjših govornih elementih, iz katerih so sestavljene besede. Razvita raven fonološkega zavedanja omogoča otroku razvoj bralnih zmožnosti. Omogoča mu uspešno usvajanje začetnega branja. Zagotavlja mu uspešnejše napredovanje v osnovni, temeljni bralni veščini in mu tako omogoča v izobraževanju nemoteno uporabo bralnega gradiva. Pri pouku na začetni stopnji opismenjevanja lahko izvajamo aktivnosti fonološkega zavedanja na različne načine in jih prilagajamo individualnim potrebam otrok. Pomembno pa je, da pravočasno prepoznamo zmožnosti otrok in njihove individualne potrebe. **Ključne besede:** začetno opismenjevanje, učenje branja, fonološko zavedanje. **Phonological awareness in the process of beginning literacy.**

Abstract: Phonological awareness enables children to become literate. They become familiar with the structure of language and consequently with the smallest speech units which form words. Sufficiently developed level of phonological awareness allows children to develop their reading literacy. They can start with beginner reading and gradually they improve their reading skill from basic to independent. Consequently they can use reading material. In class teachers start with different individually adapted activities which help raising phonological awareness. It is important to recognize students' capacities and their potential in time. **Key words:** beginning literacy, learning reading, phonological awareness.

Uvod

Jezikovno zavedanje, zavedanje zgradbe jezika, poznavanje jezikovne strukture, zavedanje glasov, zlogov in besed veljajo za odločilne dejavnike jezikovnega procesiranja. Fonološko zavedanje je ena od ravni jezikovnega zavedanja. Dobro razvito fonološko zavedanje vpliva na začetno opismenjevanje in predstavlja pomemben temelj uspešnejšega branja in pisanja.

Fonološko zavedanje pomeni zavedanje o najmanjših govornih elementih: o glasovih, o glasovni strukturi jezika, o prepoznavi in uporabi glasov, ki si v besedah sledijo v točno določenem zaporedju in iz katerih so besede sestavljene. Otrok se mora zavedati vseh glasov v besedah, začetnih, vmesnih, končnih, zaznati mora vsako spremembo, če glas dodamo ali ga odvezemo, občutiti mora tudi rimo. Fonološko zavedanje se nanaša na zmožnost prepoznavanja in uporabe glasovnih delov govorne besede.

Sestavine fonološkega zavedanja

D. Jelenc (1993) navaja naslednje pomembne sestavine fonološkega zavedanja:

- sposobnost razlikovanja akustično podobnih, po pomenu pa različnih glasov,
- sposobnost akustične analize besed oz. razčlenitve besed na njene sestavne dele, na foneme,
- sposobnost prepoznavanja glasov skozi zavedanje položaja govornih organov,
- sposobnost melodičnega in ritmičnega razlikovanja besednih in stavčnih poudarkov,
- sposobnost optično grafomotornega razlikovanja in zaznavanja pisnih znakov.

Sestavine fonološkega zavedanja se torej nanašajo na sposobnosti razlikovanja slušno podobnih glasov, slušnega razčlenjevanja besed na glasove, prepoznavanja glasov po izreki, razlikovanja poudarkov v melodiji in ritmu in razlikovanja črk po slikovni podobi.



Pomen fonološkega zavedanja

Razvita raven fonološkega zavedanja pomeni pravzaprav bistveno sposobnost, ki otroku omogoča uspešno opismenjevanje in uspešno izvajanje vseh aktivnosti v procesu začetnega opismenjevanja. Sposobnosti fonološkega zavedanja se oblikujejo v predšolskem obdobju. Razvitost fonološkega zavedanja ob všolanju lahko napoveduje kasnejšo uspešnost pri učenju branja. Na osnovi ugotavljanja razvitosti fonoloških sposobnosti predšolskih otrok bi bilo možno napovedati kasnejšo bralno uspešnost. V ta namen bi bilo mogoče izboljšati fonološko zavedanje že pred vstopom v šolo in pred vključitvijo v proces začetnega opismenjevanja ter tako omogočiti lažje učenje branja. Evropska študija Eurydice (2011) navaja raziskave več avtorjev, ki dokazujejo, da je razvoj bralnih zmožnosti otrok, vključenih v dejavnosti fonološkega zavedanja v vrtcih, precej boljši.

Fonološko zavedanje in učenje branja

Odločilni dejavnik uspešnosti dekodiranja v procesu učenja branja je glasovna segmentacija. Pri otroku se začne razvijati z zavedanjem dolžine besed, zlogov in fonemov, ki sestavljajo določeno besedo. Glasovna segmentacija je prisotna v izraziti obliki na začetni stopnji učenja branja kot razčlenjevanje besed na glasove s pomočjo analitično sintetične metode opismenjevanja. Pri tej metodi, ki je prevladujoča metoda opismenjevanja pri nas, se pri pouku načrtno izvajata analiza in sinteza. Povzeto po D. Jelenc (1997) je pri tem pomembno zavedanje vseh glasov v besedi, vrstni red glasov, zamenjave in spremembe v vrstnem redu, ki določajo pomen in spremembo pomena. Glasovna segmentacija poteka istočasno kot glasovna sinteza, ko se morajo med seboj določeni glasovi povezati. Vzpostaviti je treba zvezo med glasom in besedo ter med glasom in črko, kar se ob nemožni izvedbi zaključuje v hitri prepoznavi besede. Sposobnost uspešnega glasovnega razčlenjevanja vpliva na učenje branja oziroma omogoča nemoženo učenje na začetni stopnji in je ključni dejavnik porajajoče se pismenosti. Pedagoška praksa potrjuje, da imajo učenci, ki s težavo usvajajo bralno

spretnost, lahko določen primanjkljaj na področju fonološkega zavedanja. Nekaj raziskav fonološkega zavedanja sem za ta namen opravila tudi sama. V šolskem letu 1998/99 sem opravila sredi šolskega leta v takratni osemletni osnovni šoli raziskavo fonološkega zavedanja pri 60 učencih 1. razreda in 60 učencih 2. razreda. Uporabila sem štiri teste za ugotavljanje fonološkega zavedanja, s katerimi sem preizkušala povezovanje glasov v besede, ugotavljanje drugega dela besed, odstranjevanje začetnega glasu besed in ugotavljanje rim. Rezultati so pokazali, da se razvija fonološko zavedanje v procesu začetnega opismenjevanja postopno in da se po kakovosti in obsegu izboljšuje. V dosežkih pri posameznih nalogah so se med obema skupinama učencev pokazale statistično pomembne in statistično nepomembne razlike. Učenci 1. razreda so dosegli statistično pomembno slabše rezultate kot učenci 2. razreda pri nalogah ugotavljanja drugega zloga oz. končnega dela besed in pri nalogah odstranitve začetnega glasu in ugotavljanja ostalih besed, torej pri nalogah, ki zahtevajo višjo stopnjo jezikovnega zavedanja, zavedanja strukture besed in glasovnega razčlenjevanja. Statistično pomembne razlike so se pokazale tudi med obema skupinama učencev, torej med učenci 1. in 2. razreda v dosežkih boljših in slabših bralcev. Slabšim bralcem je predstavljalo težavno delo predvsem glasovno razčlenjevanje. Prav tako so se pokazale statistično pomembne razlike med dobrimi bralci 1. in 2. razreda v korist slednjih. So pa slabši bralci 1. razreda dosegli boljše rezultate kot slabši bralci 2. razreda v primeru dveh spremenljivk, kar je mogoče povezati z intenzivnim urjenjem v analizi in sintezi v 1. razredu. Program učenja branja v 2. razredu osemletne osnovne šole ni namenjal dejavnostim slušne analize in sinteze toliko časa kot program 1. razreda.

V šolskem letu 2007/08 sem opravila raziskavo fonološkega zavedanja pri učencih 2. in 3. razreda devetletne osnovne šole. V raziskavo, ki sem jo opravila sredi šolskega leta, je bilo vključeno 91 učencev 2. razreda in 65 učencev 3. razreda. Ugotavljala sem razvitost fonološkega zavedanja za namen individualnega svetovanja otrokom pri učenju branja, njihovim staršem in učiteljem, ki poučujejo v prvem triletnem. Uporabila sem štiri teste za ugotavljanje sposobnosti fonološkega zavedanja s skupaj 70 preizkusnimi nalogami, pri

katerih so učenci povezovali glasove v besede ob slikovnih predlogah in brez njih, ugotavljali drugi del besed, ugotavljali besede po odstranitvi začetnega glasu ter ugotavljali rime ob predloženih besedah. Od 91 učencev 2. razreda je rešilo preizkusne naloge brez napak 49 učencev, 24 učencev je naredilo do 3 napake, 18 učencev pa do 12 napak. Največ težav so učenci imeli pri nalogah prepoznavne besed po odstranitvi začetnega glasu, pri povezovanju glasov v nesmiselne besede in pri povezovanju glasov v besede brez slikovnih predlog. Od 65 učencev 3. razreda je vse preizkusne naloge brez napak rešilo 35 učencev, 21 učencev je naredilo do 3 napake, 9 učencev pa do 10 napak. Učenci so imeli največ težav pri povezovanju glasov v nesmiselne besede, pri ugotavljanju besed po odstranitvi začetnega glasu in pri ugotavljanju drugega dela besed.

V šolskem letu 2011/12 sem opravila sredi šolskega leta hitro oceno fonološkega in grafemskega zavedanja pri 45 učencih 1. razreda devetletne osnovne šole za namen ugotavljanja stanja na tem področju pred začetkom sistematičnega opismenjevanja in izvajanja individualiziranih in diferenciranih oblik začetnega opismenjevanja. Učenci so opravili preizkus iz najpomembnejše ravni fonološkega zavedanja glasovnega razčlenjevanja besed in združevanja glasov v besede ter grafemskega zavedanja oziroma prepoznave črk in branja besed. Rezultate preizkusa fonološkega zavedanja sem ocenjevala po tristopenjski lestvici kot razvito, delno razvito in nerazvito fonološko zavedanje v procesu začetnega opismenjevanja, rezultate preizkusa grafemskega zavedanja pa sem ocenjevala z analizo izvedbe oziroma po prepoznavi črk in branju posameznih besed. Ugotovila sem, da 17 učencev ni uspešno rešilo nalog glasovne analize in sinteze ne v kratkih in ne v daljših besedah. Glasov, iz katerih so sestavljene besede, niso prepoznali in glasov niso povezovali v besede. Nekateri so prepoznali začetni glas v znani besedi, na primer v svojem imenu. Ti učenci so bili uvrščeni v skupino z nerazvitim fonološkim zavedanjem. Med njimi so nekateri poimenovali posamezne velike tiskane črke, nekateri več črk, nekateri pa vse črke, nihče pa ni prebral nobene besede. Ugotovila sem tudi, da je 18 učencev uspešno rešilo vse naloge glasovnega analiziranja in sintetiziranja besed. Ti učenci so bili uvrščeni v skupino z razvitim fonološkim zavedanjem. Večina

med njimi je poimenovala vse velike tiskane črke in prebrala brez težav kratke in daljše besede. Preizkusne naloge glasovne analize in sinteze je delno uspešno rešilo 10 učencev 1. razreda, ki so bili uspešni predvsem pri prepoznavi in povezovanju glasov v kratkih besedah. Nekateri so bili bolj uspešni pri glasovni analizi, drugi pri sintezi. Ti učenci so bili uvrščeni v skupino z delno razvitim fonološkim zavedanjem. V tej skupini učencev je več učencev poimenovalo nekaj črk ali vse velike tiskane črke, nekateri so prepoznali posamezne besede po grafični podobi, čeprav sicer ne berejo, drugi pa niso prepoznali in ne prebrali nobene besede. Rezultati hitrega preizkusa fonološkega in grafemskega zavedanja, ki sem ga opravila v dveh 1. razredih, nedvomno nakazujejo potrebo po izvajanju individualizacije in diferenciacije pouka začetnega opismenjevanja.

Zaključek

Fonološko zavedanje je pomembna sposobnost. Izsledki mojih raziskav potrjujejo pomen razvitega fonološkega zavedanja za uspešnejše učenje branja, potrjujejo postopen razvoj fonoloških sposobnosti in potrjujejo potrebo po ugotavljanju, spremljanju in razvijanju teh sposobnosti v procesu začetnega opismenjevanja.

Izsledki mojih raziskav in izkušnje iz prakse pa tudi potrjujejo, da je treba fonološkemu zavedanju otrok v procesu začetnega opismenjevanja posvetiti posebno pozornost. Ob vstopu v šolo niso vsi otroci opremljeni z že razvitim ali enako razvitim fonološkim zavedanjem. V devetletno osnovno šolo praviloma vstopajo mlajši otroci, pri katerih fonološko zavedanje ni tako razvito, kot je bilo pri otrocih ob vstopu v osemletno šolanje. V procesu začetnega učenja branja in pisanja je treba opraviti oceno fonološkega zavedanja učencev in ugotoviti njegovo razvitost. Še posebej je pomembno pravočasno prepoznati morebitne težave učencev pri učenju branja in pisanja, ki izhajajo iz težav na fonološkem področju. S posameznimi učenci je treba v tem primeru izvajati več ciljno usmerjenih aktivnosti za izboljšanje fonološkega zavedanja v povezavi z grafemskim zavedanjem in spremljati njihovo napredovanje v tej sposobnosti. V metodi in didaktiki poučevanja branja in pisanja je v začetnem obdobju smiselno poiskati individualne in diferencirane oblike in načine izboljševanja



fonološkega zavedanja. Fonološko zavedanje lahko razvijamo z izvajanjem različnih aktivnosti glasovnega poimenovanja, dodajanja glasov, odzemanja, določanja zaporedja, iskanja, zamenjevanja, spreminjanja, sestavljanja, prepoznavanja glasov, prestavljanja, združevanja, razčlenjevanja besed, kombiniranja, iskanja rim, povezovanja glasov ..., ki jih izvajamo kot samostojne aktivnosti ali v povezavi z aktivnostmi grafemskega zavedanja. Izvajamo jih lahko v obliki glasovno črkovnih in besednih, tudi igralnih aktivnosti. Pri tem lahko uporabljamo različno slikovno in besedno gradivo, dopolnjevanke, križanke, izpolnjevanke, sestavljanke, premetanke, povezovanke, zanke, uganke, slikovno črkovne stavnice, slikovne predloge, abecedne sezname, besedne sezname, slikovne in besedne kartice, slikovne in besedne zgodbe, besedila ..., ki jih lahko prilagajamo individualnim potrebam in posebnostim otrok. ■

Literatura in viri:

1. Golli, D. (1991) Opismenjevanje v prvem razredu. Novo mesto. Pedagoška obzorja.
2. Jelenc, D. (1997). Pomen fonološkega zavedanja za začetno branje in pisanje otrok s posebnimi potrebami. Uresničevanje integracije v praksi. Ljubljana. Center kontura.
3. Jelenc, D. (1993). Zgodnji kognitivni procesi, ki vplivajo na nastanek specifične razvojne motnje branja. Multidisciplinarni pristop v logopediji. Portorož.
4. Kavkler, M. in sodelavke (1991). Brati, pisati, računati. Murska Sobota. Pomurska založba.
5. Pečjak, S. (1999). Osnove psihologije branja. Ljubljana. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
6. Pečjak, S. (1994). Didaktična igra in razvoj nekaterih psihičnih funkcij pri opismenjevanju. Trzin. Different.
7. Radovič, Z. (1999). Branje in fonološko zavedanje učencev 1. in 2. razreda osemletne osnovne šole. Ljubljana. OŠ Vič. Raziskava – gradivo.
8. Radovič, Z. (2008). Fonološko zavedanje učencev 2. in 3. razreda devetletne osnovne šole, Ljubljana. OŠ Vič. Raziskava – gradivo.
9. Radovič, Z. (2012). Hitra ocena fonološkega in grafemskega zavedanja učencev 1. razreda, Ljubljana. OŠ Bičevje. Raziskava – gradivo.
10. Študija Eurydice: Poučevanje branja v Evropi: okoliščine, politike in prakse. Ljubljana. Ministrstvo za šolstvo in šport. (2011). Dostopno na:
11. <http://www.eurydice.si/images/stories/publikacije/slovenske/BralnaPismenost2011koncna.pdf> [3. 3. 2012]

